

blikowane dotychczas dokumenty oraz wspomnienia niektórych sprawców zbrodni oraz innych działaczy Trzeciej Rzeszy.

Beiträge zur nationalsozialistischen Gesundheits — und Sozialpolitik zajmują się spośród wszystkich zagranicznych, niepolskich czasopism i innych wydawnictw ciągłych najszerzej problematyką demograficzną, społeczną i gospodarczą dotyczącą Polaków podczas drugiej wojny światowej. W każdym z pięciu wymienionych tomów poświęcono sprawom Polski i Polaków sporo uwagi. Do pionierskich oraz wyróżniających się wysokim poziomem naukowym i obiektywizmem należą m. in. ogłoszone w nich rozprawy: Matthiasa Hamanna o mordowaniu polskich i radzieckich robotników przymusowych w zakładach dla nieuleczalnie chorych; Alfreda Koniecznego z Wrocławia o pracy przymusowej Żydów na Śląsku, Jochena Augusta o polskich robotnikach przymusowych w Rzeszy oraz Suzanne Heim i Götz Alego o ekonomicznych aspektach eksterminacji polskich Żydów.

Beiträge są także jedynym zachodnioeuropejskim wydawnictwem omawiającym na bieżąco *sine ira et studio* prawie wszystkie wydawane w Polsce ważniejsze publikacje odnoszące się tematycznie do drugiej wojny światowej. Uwzględnienie na ich łamach tak szeroko polskiej problematyki jest niewątpliwą zasługą Jochena Augusta, młodego badacza dziejów Polski w drugiej wojnie światowej i autora kilku wartościowych z tego zakresu tematycznego publikacji naukowych.

Beiträge zdobyły już ze względu na atrakcyjność omawianej problematyki i wysoki poziom naukowy drukowanych rozpraw wysoką ocenę specjalistów w różnych krajach świata. Należą się redakcji z tego powodu słowa uznania. Ufamy, że będzie ona nadal tak dobrze służyła odkrywaniu prawdy historycznej jak to czyniła dotychczas.

Czesław Łuczak

WOLFGANG PFEILER: *Deutschland — politische Optionen der Sowjetunion*. Forschungsbericht Konrad Adenauer-Stiftung e. V. Verlag Ernst Knoth-Melle, 1988, 187 ss.

Kolejny 63 raport badawczy Fundacji K. Adenauera prezentuje analizę stanowiska ZSRR w kwestii niemieckiej. *Pierestrojka* i nowa polityka radziecka wzbudziły nadzieję na zmiany w polityce radzieckiej wobec Niemiec. Pojawiły się spekulacje na temat reorientacji polityki radzieckiej. Raport badawczy W. Pfeilera podejmuje ten problem kompleksowo. Prezentuje on zarówno historyczne, jak i aktualne aspekty tej kwestii.

Autor analizuje ewolucję poglądów przywódców radzieckich z czasów rewolucji od koncepcji rewolucji światowej i europejskiej republiki rad do idei rewolucji w jednym państwie i koncepcji Rosyjskiej Republiki Rad. Jedni przywódcy bolszewicy stawiali na siły rewolucyjne w Niemczech, podczas gdy inni gotowi byli do porozumienia i współpracy z burżuazyjnym państwem niemieckim. Rozwój wydarzeń spowodował, że już w marcu 1918 r. zwyciężyła koncepcja kompromisu z burżuazyjnym państwem niemieckim. Autor prezentuje genezę i sens układów w Brześciu z 3 III 1918 r., Rapallo z 1922 r., w Berlinie z 1926 r., paktu Ribbentrop-Mołotow z 1939 r., udział ZSRR w koalicji antyhitlerowskiej i powojenną politykę ZSRR w kwestii niemieckiej. Autor dowodzi, że wyboru alternatyw w ZSRR dokonywano niezależnie od obowiązującej doktryny ideologicznej. O wyborze tym decydowały zawsze względy polityczne, racja stanu, bezpieczeństwo państwa. Zda-

niem W. Pfeilera przywódcy partii bolszewickiej, a następnie Rosji Radzieckiej byli zafascynowani kulturą niemiecką i zawsze byli skłonni do szukania porozumienia i współpracy z Niemcami. Również Stalin, głosząc teorię o szczególnej roli Niemiec w dojrzewającej rewolucji światowej, faktycznie stawiał na współpracę rewolucyjnej Rosji nie tylko z Republiką Weimarską, ale również III Rzeszą. Pogorszenie stosunków radziecko-niemieckich w latach 1933-1939 spowodowane zostało nie przez Stalina, lecz Hitlera. Nie przypadkowo też Stalin, mając w 1939 r. do wyboru sojusz z państwami zachodnimi (Anglia i Francja) lub z Niemcami Hitlera, wybrał porozumienie z Niemcami. W 1941 r. współpraca ta została zerwana nie przez ZSRR, lecz Hitlera. Stalin, prowadząc trudną walkę z Hitlerem, podkreślał jednak, że Hitlerzy przychodzą i odchodzą a Niemcy pozostają (s. 29). W ślad za tym podejmował różne aspekty kwestii niemieckiej. Walczył z Hitlerem w sojuszu z Anglią, ale jednocześnie montował opozycyjny blok wśród samych Niemców, popierając KPD i tworząc w 1943 r. Komitet Wolne Niemcy (s. 30). Stalin przeciwstawił się lansowanej przez innych członków koalicji antyhitlerowskiej koncepcji podziału Niemiec i liczył na to, iż po wojnie całe Niemcy znajdą się w orbicie wpływów ZSRR. Państwa zachodnie podjęły kroki zmierzające do zachowania w orbicie wpływów Zachodu przynajmniej części Niemiec. Stalin miał do wyboru trzy warianty polityki w kwestii niemieckiej: 1) pozyskanie Niemiec w całości dla ZSRR, 2) postawienie na radziecką strefę okupacyjną, 3) włączenie części Niemiec do bloku radzieckiego. Do 1953 r. realizowano politykę zmierzającą do opanowania całych Niemiec. Podziału Niemiec dokonano wbrew polityce radzieckiej.

Wśród następców Stalina toczyły się spory o priorytety w polityce niemieckiej ZSRR. Ł. Beria i G. Malenkov gotowi byli do ofiar na rzecz ponownego zjednoczenia i zneutralizowania Niemiec. Na kierownictwo NRD wywierano nacisk celem zahamowania „budowy socjalizmu” i wprowadzenia tzw. nowego kursu politycznego (ss. 45-46).

Od linii tej odstąpiono pod wpływem N. S. Chruszczowa dopiero w 1955 r. Przywódcy radzieccy pogodzili się z faktem podziału Niemiec wysuwając tezę, że sprawa ponownego ich zjednoczenia jest sprawą obu państw niemieckich. ZSRR uznał RFN, podejmując z nią stosunki dyplomatyczne (s. 49). Dnia 13 VIII 1961 r. zbudowano mur odgradzający Berlin Wschodni od Zachodniego. Obalenie Chruszczowa w 1964 r. nie spowodowało zmian w niemieckiej polityce ZSRR. Kontynuowano kurs umacniania pozycji NRD. Przywódcy NRD w 1967 r. (VII Zjazd SED) wysuwali tezę głoszącą, że zjednoczenie Niemiec stanie się realne dopiero po zwycięstwie socjalizmu w RFN (s. 52). W latach 1970-1973 ZSRR doprowadził do formalno-prawnego uznania zmian powojennych w Europie. Unormowano sporne problemy w Berlinie. RFN uznała istnienie NRD i akceptowała powojenne granice w Europie. Jednak Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy Europejskiej w Helsinkach w 1975 r. uznawał możliwość pokojowej zmiany granic. Wg W. Pfeilera oznaczało to pewne osłabienie pozycji ZSRR w kwestii niemieckiej (s. 55). W ZSRR wychodzono jednak z założenia, iż podział Niemiec został utrwalony na dłuższy czas. Polityka zjednoczeniowa RFN mogła liczyć tylko na werbalne, a nie faktyczne wsparcie jej sojuszników. Mocarstwa uznały konieczność zachowania *status quo* w Europie (s. 56).

Autor analizuje następnie rolę Berlina w polityce europejskiej, radziecką sposób widzenia i rozumienia kwestii niemieckiej, wylaniające się stąd alternatywy modele „niemieckich opcji” w polityce radzieckiej. Dochodzi on do wniosków dość pesymistycznych. Przyznaje, że przywódcy ZSRR dostrzegają w obu państwach niemieckich ważnego partnera gospodarczego i politycznego, że od 1986 r. polity-

ka radziecka staje się coraz bardziej realistyczna i elastyczna, że postępuje proces odprężenia w stosunkach ZSRR—RFN itp. Jednocześnie jednak nie dostrzega on przesłanek prowadzących do zasadniczych zmian w tej polityce. Co więcej, nie dostrzega on nowych elementów w polityce światowej, które mogłyby przyspieszyć proces ponownego zjednoczenia Niemiec. Europa z podzielonymi Niemcami jest bardziej stabilna niż ze zjednoczonymi. Zjednoczenia tego nie popierają nie tylko kraje socjalistyczne, ale również sojusznicy RFN na Zachodzie. Wymóg bezpieczeństwa ZSRR nie pozwala na zasadniczą zmianę polityki w kwestii niemieckiej.

„Neutralne, rzeczywiście niezależne, samodzielne i silne Niemcy nie stanowiły dotąd wyobraźnego celu w ZSRR” (s. 133). I dalej: „Od czasu do czasu w zachodnich mediach pojawiają się informacje głoszące, że ZSRR gra lub ma zamiar zagrać niemiecką kartą. Źródła takich spekulacji są jednak bardzo ograniczone. ZSRR od czasu zawarcia układów wschodnich przyjmuje postawę milczącą” (s. 135).

ZSRR nie ma natomiast nic przeciwko wygaszeniu konfliktów występujących między dwoma państwami niemieckimi, zacieśnieniu współpracy itp. Autor zwraca uwagę, że w czasie obrad XXVII Zjazdu KPZR w lutym 1986 r. problem niemiecki nie odegrał istotnej roli (s. 137). W toku reorganizacji radzieckiego MSZ sprawy NRD przesunięto z Departamentu 3 Europejskiego do Departamentu Krajów Socjalistycznych.

„Wbrew niektórym wschodnim spekulacjom — pisze Pfeiler — niewiele przemawia za tym, by kierownictwo Gorbaczowa w najbliższym czasie miało na widoku zasadnicze zmiany w polityce niemieckiej. Struktura współczesnej polityki niemieckiej, opierająca się o koncepcje podziału, pozostanie nadal głównym elementem radzieckiej polityki zachodniej” (s. 138).

Zdaniem W. Pfeilera polityka radziecka w kwestii niemieckiej uzależniona jest od ewolucji stanowiska w polityce wschodnioeuropejskiej, zachodnioeuropejskiej i amerykańskiej. Dopiero generalne zmiany w tych 3 zakresach mogłyby doprowadzić do zasadniczych zmian w polityce niemieckiej ZSRR.

Rozważania W. Pfeilera mają bardzo analityczny charakter, są bardzo rzeczowe i wszechstronne, zasługują na dużą uwagę.

Antoni Czubiński

Geteiltes Land — halbes Land? Essays über Deutschland eingeleitet von Richard Löwenthal. Ullstein Verlag, Frankfurt/M.—Berlin 1986., 240 ss.

Zamysł zwrócenia się do historyków czterech zwycięskich mocarstw koalicji antyhitlerowskiej o opinie i refleksje na temat „szczególnej drogi niemieckiej” między Wschodem i Zachodem okazał się w realizacji interesującym przedsięwzięciem. Tytułowe pytanie: „czy podzielony kraj stanowi jego połowę?”, które postawiono reprezentantom: Anglii, Francji, USA i ZSRR, potraktowane zostało jako osnowa, na bazie której przekazano uwagi i oceny, które wyjaśniają, co znaczą dzisiaj Niemcy dla Europy i świata, w jakim stopniu jawią się jako czynnik zagrożenia a w jakim stanowią gwarancję bezpieczeństwa.

Prezentowana książka, zapoznająca czytelnika z opinią państw — byłych antagonistów Niemiec na temat aktualnego rozumienia kwestii niemieckiej, składa się z pięciu części. Tylko wprowadzający rozdział dotyczący ewolucji niemieckiej dro-